

*Олена Павлівна Орлюк,
директор Науково-дослідного інституту
інтелектуальної власності НАПрН України,
професор кафедри інтелектуальної власності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК МОРАЛЬНА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

У наш час роль і значення інтелектуальної власності інтенсивно зростають. Інтелектуальна власність проголошена як загальна людська цінність; вона властива усім народам, має місце за всіх часів й у всіх культурах, знаменує собою світовий розвиток та історично сприяє прогресу суспільства. Фактично інтелектуальна власність є спадщиною для усього суспільства. Крім того, інтелектуальна власність виступає одним із найважливіших факторів суспільного виробництва. Із розвитком інтернету, електронної комерції, міжнародного співробітництва та товарообміну в умовах нових технологічних реалій у все більшій кількості країн інтелектуальна власність формує значну частку бюджетів корпорацій, підприємств і безпосередньо самих країн, і ця частка продовжує стрімко рости. Це виступає одним із факторів розуміння необхідності створення правового режиму для включення в оборот незалежно від їх специфіки майже всіх видів інтелектуальних досягнень, всіх об'єктів інтелектуальної власності.

Зазначене вище обумовлює роль інтелектуальної, творчої діяльності в соціальному прогресі. Адже соціальний прогрес сприймається через призму ідей, які суспільство може реалізувати або поліпшити наявні умови в аспекті соціальних, політичних та економічних структур. Філософський словник визначає прогрес (від лат. *progressus* – поступальний рух) як «властивість реальних процесів, що полягає у висхідному русі від нижчого до вищого, від менш досконалого – до більш досконалого. Суперечлива діалектична єдність прогресу і регресу становить процес розвитку – форму прояву вічного руху і змінності матерії. В основі прогресу сфер дійсності лежить підвищення рівня організації, яке у найбільш високоорганізованих формах матерії виражається у здатності до самоорганізації, саморегулювання, самоуправління» [1, с. 539].

А. Дж. Тойнбі, розглядаючи можливу вартісність соціальної справедливості, наголошує, що «особиста свобода – це доконечна передумова будь-яких людських досягнень, добрих і лихих, тоді як соціальна справедливість становить найголовніше правило гри в міжлюдських взаєминах. Незагнуждана особиста свобода припирає кволих до стіни, а соціальну справедливість теж не можна остаточно запровадити в життя, не утискаючи свободи, без якої жодна людська натура не може бути творчою. Всі відомі соціальні устрої розміщені десь між цих двох теоретичних крайнощів» [2, с. 310]. Ці крайнощі є об'єктивним фактором, що впливає на сприйняття багатьох філософських категорій, у тому числі й соціального прогресу.

Наявністю крайнощів можна характеризувати і сферу інтелектуальної власності. Адже, з одного боку, інтелектуальна власність являє собою механізм, розроблений для визнання і винагороди роботи винахідників і творчих працівників за їхню винахідливість і майстерність при дотриманні суспільних інтересів, сприяє заохоченню розвитку та створенню накопичень. Передбачені в системі інтелектуальної власності заходи стимулювання сприяють розвитку творчої діяльності людей, розсуваючи межі науки і технології та збагачуючи світ науки й мистецтва. Вона може стимулювати залучення інвестицій, проведення науково-дослідних робіт, а також пов'язані з цим види діяльності зі створення нових товарів і послуг.

З другого боку, інтелектуальна власність – це монополія. У провідних країнах світу інтелектуальна власність перетворилася в один зі звичайних важелів регулювання бізнесу. Вона впливає на ставлення фірм до розгляду питання про інвестиції в інноваційні проекти або диверсифікацію продукції, вирішення питання злиття або поглинання фірм, створення промислових об'єднань та спільних підприємств, а також проведення ліцензійної політики. Інтелектуальна власність – це не лише внутрішня політика щодо підприємництва. Це активне лобювання інтересів транснаціонального бізнесу, розширення власних правил гри на національні ринки країн, що формують нові реалії економічного розвитку і вимушені такі правила сприймати.

Саме це обумовлює наростаючий суспільний конфлікт, викликаний інформаційною революцією, та пов'язаний із намаганням отримати вільний доступ до інформації, серед якої чимало об'єктів інтелектуальної власності, що підпадають під правову охорону, а відтак – і під обмежувальний режим у використанні. Зростаюча кількість піратських партій, гучні спори щодо права тих же національних бібліотек сканувати книжки та виставляти у вільний доступ, судові спори щодо права приватних осіб вис-

тавляти зроблені ними фотографії з зображенням на них пам'яток світової культури – це лише невеличка частка тих процесів, що відбуваються всередині сфери інтелектуальної власності. Разом із тим жодною мірою наявність цих конфліктів не заперечує можливості та обов'язку дотримуватися прав інтелектуальної власності інших осіб. Навпаки, нині спостерігається тенденція, коли все більшого значення у сфері інтелектуальної власності набувають питання забезпечення поваги до неї. Адже надійні екосистеми інтелектуальної власності вимагають збалансованості між діяльністю із захисту прав і превентивними заходами.

У цьому сенсі визначальну роль у розбудові політики, заснованої не лише на економічних інтересах, на монопольному праві інтелектуальної власності, а й на суспільній користі, на духовності належить Всесвітній організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Саме тому на цьому етапі ВОІВ нарівні з вихідними напрямками інтелектуальної власності (такими як авторське право, промислова власність) займається багатовекторними дослідженнями щодо використання інтелектуальної власності у сферах традиційних знань, глобальної охорони здоров'я, зміни клімату, політики у галузі конкуренції тощо. При цьому ВОІВ у програмі своєї діяльності [3] має підтримку кожної країни у розвитку культури інтелектуальної власності, що відповідає її потребам, включаючи орієнтовну національну стратегію інтелектуальної власності, найбільш влучну національну систему інтелектуальної власності і розвиток у національному масштабі сприйняття інтелектуальної власності (як на рівні планування політики, так і на нижчому рівні) як потужного інструменту економічного, соціального і культурного розвитку.

Ці фактори обумовлюють значення інтелектуальної власності для соціального прогресу. Поняття соціального прогресу (як складової прогресу суспільного) є наскрізною категорією для багатьох наук, що обумовлюється його значенням у цивілізаційному становленні та розвитку – соціальної філософії, права, економіки, соціології тощо. Так, з позицій економічної теорії зміст соціального прогресу, мета розвитку суспільства передбачають підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, створення найкращих умов для всебічного розвитку особи, гуманізацію виробництва [4, с. 68]. Економісти вважають, що соціальний прогрес є не тільки наслідком економічного розвитку, а й його важливою умовою.

З позицій соціології соціальний прогрес віддзеркалює загальну лінію розвитку суспільства, яка, водночас, не виключає можливість тимчасових і часткових історичних поворотів, зламів, застоїв, тупикових ситуацій і навіть відступних рухів, загибелі окремих цивілізацій тощо [5, с. 89]. При цьому прогрес соціальний має не лише загальний прояв (загальний поступ людства до його загальної мети (нині піддається критиці) — створення всесвітньо-цивілізованої людності), а й правові моменти такого прояву. Такі правові характеристики можуть мати регіональний характер (конкретне суспільство певної країни чи групи країн) або характеризувати окремі сфери суспільного життя (прогрес у галузі освіти, науки).

Вже давно визнаним є той факт, що у світі триває інформаційно-інтелектуальна революція. Так, В. Базилевич проголошує, що у постіндустріальному суспільстві «домінують наука, принципово нові види техніки і технологій, інформатика, комп'ютеризація, автоматизація і роботизація всіх сфер економіки й управління. У суспільному виробництві на перший план висуваються інтелектуальний капітал, знання, сфера послуг (освіта, охорона здоров'я, культура, виробництво духовних благ тощо)» [6, с. 95].

Характерною рисою постіндустріального суспільства вважається створення нової моделі економіки – економіки знань. Саме економіка знань нині розглядається як гарант поступального руху суспільства, розбудови конкурентоспроможної економіки, задоволення постійно зростаючих потреб людей та зміцнення соціальної згоди. І в основі економіки знань лежить інтелект та наукові знання. За оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20 %, а людський капітал – 64 %. У таких країнах, як Японія і Німеччина, частка людського капіталу становить до 80 % національного багатства [7]. Відтак політика розвитку людського інтелектуального капіталу на сьогодні стає однією з головних складових стратегії конкурентоспроможності тієї чи іншої країни при формуванні економіки, що базується на знаннях.

Все наведене вище демонструє роль інтелектуальної, творчої діяльності особистості у подальшому соціальному розвитку суспільства. При цьому розуміємо, що творчість є рисою, природно притаманною людині (і виключно людині) у будь-якій сфері її діяльності. Кожна зі сфер, в яких сьогодні Україна ставить перед завданням зробити прорив – ІТ-технології, агробізнес, енергозбереження, охорона здоров'я, національна оборона та безпека, інноваційне виробництво тощо – так чи інакше мають в основі саме творчу діяльність людини. При тому, що творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива далеко не всім, це робить творчу діяльність унікальною властивістю конкретної людини.

Високий рівень інтелектуальної діяльності у тій чи іншій країні зумовлює високий рівень добробуту її народу. Підтвердженням є досвід США, Канади, Південної Кореї, Японії, Сінгапуру, європейських країн тощо. Країни з високо розвинутою ринковою економікою характеризуються високим рівнем освіти, науки і культури, що, в цілому, обумовлює і сам рівень цивілізованості суспільства. Оскільки там,

де усвідомлюють значення і роль цих чинників, приділяють їм значну увагу і беруть за основні вектори державної політики, відбувається їхнє залучення до країн із високорозвиненою економікою. При цьому досвід країн Східної та Південної Азії, Південної Кореї, Об'єднаних Арабських Еміратів, Ісландії, скандинавських країн цілком засвідчує факт прогресуючого зростання національних економік, що базуються на суспільстві знань, навіть за умови відсутності власних сировини та енергоресурсів.

Там, де поважають науку, культуру і мистецтво, люди живуть краще, адже досягнення інтелектуальної діяльності обумовлюють рівень виробництва, культури, освіти тощо. Зазначені досягнення, безперечно, будуть визначати рівень виробництва, що стане лише засобом чи способом реалізації здобутків науки, культури, техніки. Науково-технічні досягнення формують рівень і характер виробництва. У свою чергу, інтелектуальні досягнення у сфері художньої літератури, мистецтва і культури в цілому формують моральні засади суспільства, його світогляд, ставлення до навколишнього середовища, його бачення, тобто ті засади, які ми називаємо людськими цінностями і які визначають духовний світ людини і суспільства.

Саме ці засади є найбільш важливими у формуванні світогляду суспільства і кожного окремого індивіда. Духовний характер суспільства формують саме діячі художньої літератури, культури і мистецтва, особливо найбільш видатні їх представники. Від характеру духовного світосприйняття залежать характер і напрями науково-технічного прогресу. Зазначимо, що одна з найзначніших конкурентних переваг України на шляху до розбудови економіки знань – високий рівень освіченості її громадян. Адже саме освіта виступає однією з найважливіших складових рівня інтелектуальної діяльності. Їх зміст також визначається рівнем науки, культури і мистецтва. Сьогодні переважна більшість країн має усвідомлення того, що держава зацікавлена у розвитку науки і, відповідно, повинна її підтримувати. Така підтримка науки та інновацій може включати пряме бюджетне фінансування науки, певні податкові пільги для наукових установ та інноваційних підприємств, технопарків і технополісів, систему стимулювання інвестицій у наукові дослідження та розробки тощо.

Зростаюча роль науки простежується у документах стратегічного, системного характеру, адже її стан напряму впливає на інноваційний розвиток держав. Так, щорічна доповідь «Глобальний інноваційний індекс» ВОІВ у 2015 р. була присвячена ефективній інноваційній політиці з метою розвитку. У ній було продемонстровано нові способи, за допомогою яких можна прискорити інновації та стимулювати економічне зростання, використовуючи місцеві переваги та сприяючи формуванню стійких національних умов для інновацій [8]. У цьому рейтингу Україна посіла 64 місце серед 141 учасника.

Проведення бізнесу в рамках економіки знань значною мірою залежить від наявності усталених і довгострокових зв'язків, заснованих на довірі й привабливому партнерстві, а також установами тонкої рівноваги між процесом створення нових знань та одержанням відповідних вигод для громадянського суспільства. Паралельно із цим виникає цілком вимірний обсяг розповсюджуваних нових знань, які, у свою чергу, розвивають творчі здібності особистості в суспільстві та потенціал суспільства в цілому. Результатом є циклічність процесу обміну та використання нових і цінніших знань, які, врешті-решт, є корисними для кожного члена суспільства [9]. І саме у цьому полягають потенційні можливості та дієвість інтелектуальної власності.

Водночас у процесі пошуку таких нових форм пріоритетне значення має залишатися за духовністю. Адже саме духовність формує людину, яка виробляє економічні, політичні, соціальні цінності. Нині людство не відчуває відсутності ідей щодо організації свого існування; проте гостро відчувається нестача духовних цінностей, що істотно гальмує соціальний прогрес. О. Підпригора писав, що «будь-яка діяльність, що виходить із-під контролю моральних засад суспільства і людини, її розуму та гуманістичної доцільності, стає бездуховною, що робить таку діяльність небезпечною. Тому в колізіях сучасності, коли треба вибирати між технологічною та гуманістичною перспективою, перевагу слід надавати моральній, духовній доцільності» [10, с. 26]. Тобто у сучасному розвитку суспільства пріоритетне значення набуває саме формування духовності як самого суспільства, так і окремої людини. У цьому сенсі показовою є діяльність видатних особистостей. Адже на відміну від права, за яким стоїть державний примус, мораль спирається на силу переконання громадської думки, виховання традицій, на силу морального авторитету окремих особистостей, організацій чи установ [11, с. 137]. Наведене визначає завдання, що стоять нині перед національною освітою в процесі формування правової культури.

Тривалий аналіз ситуації, що склався у сфері не лише правової культури, а й інтелектуальної власності дозволяє стверджувати, що невідкладним завданням для нашої держави є формування культури та поваги до прав інтелектуальної власності. Адже недостатня обізнаність суспільства у питаннях охорони й захисту таких прав нерідко призводить до їх порушення, що також негативно позначається на економічному розвитку держави, на її міжнародному іміджі. При тому, що в Україні створено систему національного законодавства, що забезпечує належний рівень правової охорони інтелектуальної влас-

ності (Цивільний кодекс України, понад десяток спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності, численні підзаконні акти), у країні (як члені СОТ) застосовуються положення Угоди про торговельні аспекти інтелектуальної власності, нині держава взяла на себе зобов'язання довести стан правової охорони та забезпечити належний захист прав інтелектуальної власності відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Нові виробництва, нові системи освіти та науки, розвиток середнього класу, розширення соціальних гарантій мають викликати суттєві зміни у свідомості українців, а це вимагатиме, у свою чергу, своєчасного корегування усієї системи соціальних відносин. При такому корегуванні роль інтелектуальної власності має чітко визначатися як вихідний орієнтир (зауважимо, що таку позицію автор висловлює багато років поспіль на парламентських заходах [9], урядових обговореннях, в освітніх виданнях [10, с. 30; 12, с. 16] тощо).

У цьому сенсі показовим можна вважати схвалену у січні 2015 р. Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [13], де серед заявлених реформ визначена реформа захисту інтелектуальної власності (за вектором безпеки). Крім того, за вектором гордості передбачена програма популяризації України та просування її інтересів у світовому інформаційному просторі, програма створення бренду «Україна», програма розвитку інновацій; реформа інформаційного суспільства та медіа; реформа державної політики у сфері науки та досліджень; реформа державної політики у сфері культури; програма розвитку національного книговиробництва; програма розвитку національної видавничої справи. Кожний із цих напрямів наряду пов'язаний із результатами інтелектуальної, творчої діяльності. Реформування України у сфері національної економіки також пов'язано з інноваційним процесом. Все це засвідчує провідну роль інтелектуальної власності у соціальному прогресі нашого суспільства.

Розвиток науки, культури, техніки та виробництва, який нині супроводжується інформаційним та технологічним проривами, засвідчує той факт, що людство у подальшому розвиватиметься саме завдяки розумовій діяльності. І саме результати розумової, інтелектуальної діяльності будуть визначати стратегію і тактику соціально-економічного та технологічного розвитку будь-якої країни. При цьому лише дотримання прав інтелектуальної власності може бути складовою, яка формує моральну основу соціального прогресу в Україні.

Використані джерела:

1. *Філософський енциклопедичний словник* : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
2. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії : в 2-т. / А. Дж. Тойнбі; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
3. *World Intellectual International Organization: Policy.* – [URL] : <http://www.wipo.int/policy/en/>
4. *Чепінога В. Г.* Економічна теорія : підруч. / В. Г. Чепінога. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 653 с.
5. *Піча В. М.* Соціологія: загальний курс : навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти України / В. М. Піча. — К. : Каравела, 2000. — 248 с.
6. *Базилевич В. Д.* Економічна теорія: політекономія : підруч. / В. Д. Базилевич. – 9-те вид., доповн. – К. : Знання, 2014. – 710 с.
7. *Федулова Л. І.* Сучасні концепції менеджменту / Л. І. Федулова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebooktime.net>
8. *Effective Innovation Policies for Development: the GII 2015.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2015/article_0010.html
9. *Інформаційно-аналітична довідка до слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти від 15 жовтня 2014 р.: «Інтелектуальна власність в Україні. Стан та концептуальні засади розвитку»* / за ред. д.ю.н. О.П. Орлюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=61821&cat_id=61640
10. *Право інтелектуальної власності.* Академічний курс : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К. : Ін Юре, 2007. – 696 с.
11. *Соціальна філософія.* Історія, теорія, методологія : підруч. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 552 с.
12. *Основи інтелектуальної власності* : навч. посіб. / О. П. Орлюк (кер. авт. кол.), А. О. Кодинець, Ю. В. Носік та ін. ; за ред. О. П. Орлюк. – К. : Інтерсервіс, 2016. – 382 с.
13. «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.

Орлюк О. П. Дотримання прав інтелектуальної власності як моральна основа соціального прогресу

У статті розглядається взаємозв'язок між поняттям і змістовним наповненням соціального прогресу та інтелектуальною, творчою діяльністю людини. Інтелектуальна власність визначається як орієнтир розбудови інноваційного середовища в країні та невід'ємна складова соціального прогресу. Висвітлюються питання духовності як складової національної самосвідомості та правової культури. Дотримання прав інтелектуальної власності визначається як моральна основа подальшого соціального прогресу в Україні.

Ключові слова: духовність, інновації, інтелектуальна власність, мораль, творча діяльність, суспільний прогрес.

Орлюк Е. П. Соблюдение прав интеллектуальной собственности как нравственная основа социального прогресса

В статье рассматривается взаимосвязь между понятием и содержательным наполнением социального прогресса и интеллектуальной, творческой деятельностью человека. Интеллектуальная собственность определяется как ориентир развития инновационной среды в стране и неотъемлемая составляющая социального прогресса. Освещаются вопросы духовности как составляющей национального самосознания и правовой культуры. Соблюдение прав интеллектуальной собственности определяется в качестве нравственной основы дальнейшего социального прогресса в Украине.

Ключевые слова: духовность, инновации, интеллектуальная собственность, мораль, творческая деятельность, общественный прогресс.

Orlyuk O. Intellectual property rights as a moral basis for social progress

The article deals with the relationship between the concept and content of social progress and the intellectual, creative human activities. Intellectual property is defined as the landmark building innovative environment in the country and an integral part of social progress. Today there is a trend where more and more important in intellectual property issues gain respect for her. After robust ecosystem of IP activities require a balance between the protection of human and preventive measures.

A characteristic feature of post-industrial society is considered to create a new model of economy – the knowledge economy. That knowledge economy is now seen as the guarantor of the progressive movement of society, building a competitive economy, meet the ever growing needs of the people and strengthening social cohesion. And at the heart of the knowledge economy is intelligence and scientific knowledge.

Spirituality is defined as a part of national consciousness and legal culture. The new production, new education and science, the development of the middle class, expanding social security should cause significant changes in the Ukrainian consciousness, and this requires, in turn, timely adjustment of the entire system of social relations.

With this adjustment the role of intellectual property is clearly defined as an initial benchmark Respect for intellectual property is defined as a moral foundation for social progress in Ukraine. Proved that only intellectual property rights can act as a moral foundations of social progress in Ukraine.

Key words: spirituality, innovation, intellectual property, ethics, creativity, social progress.

УДК 347.961

*Катерина Іванівна Чижемарь,
директор Інституту права та післядипломної освіти
Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук,
Заслужений юрист України*

**ІНСТИТУТ НОТАРІАТУ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ
ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що правова реформа, яка нині проводиться в Україні, не може бути успішною без подальшого вдосконалення законодавства про нотаріат і реформування інституту нотаріату. У нашій країні, як і в будь-якій правовій державі, недостатньо лише закріплення прав і свобод людини й громадянина, украй необхідним є дієвий механізм реалізації та проголошених прав і свобод на практиці. Розвиток системи реалізації та захисту прав і свобод людини вимагає підвищення ефективності діяльності всіх правоохоронних і правозахисних органів держави, удосконалення способів забезпечення суб'єктивних прав.

У сучасній державі багато прав і свобод не можуть бути реалізовані їхніми суб'єктами самостійно, така реалізація може бути неефективною. Однак це не означає, що такі права повинні залишатися проголошеними на папері. У такому разі громадянину має бути забезпечено можливість звернутися за кваліфікованою юридичною допомогою з метою реалізації та забезпечення своїх прав. У цих умовах нотаріуси відіграють все важливішу роль у захисті прав і свобод людини й громадянина, основним змістом нотаріальної діяльності стає насамперед забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу.

Теоретичною базою нашого дослідження стали наукові праці дореволюційних і сучасних вітчизняних та зарубіжних правознавців як у галузі проблем організації й функціонування інституту нотаріату та здійснення нотаріальної діяльності, так і з питань забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу, зокрема, В. Авер'янова, І. Безклубого, Д. Белова, Ю. Бисаги, Н. Кузнецової, П. Косянчука, Я. Ленгер, М. Оніщенко, Н. Матузова, А. Малько, П. Рабіновича, В. Середюк, І. Табаріна, В. Федоренка та ін. Серед науковців, що безпосередньо торкаються проблематики інституту нотаріату й нотаріальної діяльності, можна назвати С. Гусарева, Л. Грудцину, А. Кулика, І. Москаленко, С. Фурсу, І. Черемних, В. Яркова та багатьох інших.

Питання про місце інституту нотаріату в правовій системі України в цілому й у системі цивільної юрисдикції зокрема є дуже значущим та актуальним. З приводу цього висловлюються різноманітні, часом полярні думки. Для розуміння цього питання важливо взяти до уваги те, що система нотаріату